# MILLIY RUH VA ESTETIK MEZON UYG‘UNLIGI: CHO‘LPON ADABIY-TANQIDIY TAFAKKURIDA ADABIYOTNING IJTIMOIY MISSIYASI

***Egamberdiyeva Gulnoza Iqboljon qizi***
*Farg‘ona davlat universiteti*
*Filologiya fakulteti, o‘zbek tili yo‘nalishi talabasi*

**Annotatsiya:** Cho‘lponning adabiy-tanqidiy qarashlari milliy ruh, estetik mezon va adabiyotning ijtimoiy vazifasi birligi asosida tahlil qilinadi. “Adabiyot nadir?” maqolasi, ijodkor mas’uliyati, til, tarjima va badiiy yangilanish masalalari orqali uning o‘zbek tanqidiy tafakkuriga qo‘shgan hissasi yoritiladi.

**Kalit so‘zlar:** Cho‘lpon, adabiy tanqid, milliy ruh, estetik mezon, jadidchilik, adabiyot, badiiy tafakkur, ijodkor mas’uliyati.

**Annotation:** This article analyzes Cho‘lpon’s literary-critical thought through the unity of national spirit, aesthetic criteria and the social mission of literature. It discusses his views on literature, language, translation, artistic renewal and the responsibility of the writer.

**Keywords:** Cho‘lpon, literary criticism, national spirit, aesthetic criterion, Jadidism, literature, artistic thought.

**Аннотация:** В статье анализируется литературно-критическое мышление Чулпана в единстве национального духа, эстетического критерия и общественной миссии литературы. Рассматриваются его взгляды на литературу, язык, перевод, художественное обновление и ответственность писателя.

**Ключевые слова:** Чулпан, литературная критика, национальный дух, эстетический критерий, джадидизм, литература, художественное мышление.

XX asr boshidagi o‘zbek adabiy tafakkuri yangilanishini Cho‘lponning adabiyot haqidagi qarashlarisiz tasavvur qilish qiyin. Uning tanqidiy maqolalari hajman ixcham bo‘lsa-da, ularda adabiyotning mohiyati, millat hayotidagi vazifasi, ijodkor mas’uliyati va badiiy mezon masalalari keskin qo‘yiladi. “Adabiyot nadir?” maqolasi ayniqsa muhim: unda yosh ijodkor adabiyotni shunchaki ko‘ngilochar so‘z san’ati emas, xalqning ruhiy hayoti va kelajagi bilan bog‘liq kuch sifatida anglaydi. Zamonaviy tadqiqotlarda ham ushbu maqola Cho‘lponning dastlabki adabiy-tanqidiy asari va uning estetik tafakkurini belgilagan matn sifatida baholanadi [1. 411–417].

Cho‘lpon tanqidiy tafakkurining markazida “adabiyot nima uchun kerak?” degan savol turadi. Bu savol nazariy ko‘rinishiga qaramay, adib uchun bevosita millat taqdiri bilan bog‘langan. U adabiyotning yashashi va millatning ma’naviy mavjudligi o‘rtasida ichki aloqani ko‘radi. Shuning uchun uning qarashlarida estetiklik va ijtimoiylik bir-birini inkor etmaydi: chin badiiy asar insonning his-tuyg‘usiga ta’sir

etishi, uni uyg‘otishi, shu bilan birga badiiy qiymatini ham yo‘qotmasligi kerak. Cho‘lponning bu pozitsiyasi jadid ma’rifatparvarligining adabiy-estetik bosqichga ko‘tarilgan shakli sifatida namoyon bo‘ladi.

“Adabiyot nadir?”dagi fikrlarning kuchi shundaki, Cho‘lpon adabiyotni tashqi foyda mezoniga bo‘ysundirib qo‘ymaydi. U adabiyotning inson ruhini tarbiyalash, qalbdagi “kirlar”ni yuvish, millatni ma’naviy uyqudan uyg‘otish imkoniyatiga urg‘u beradi. Bunda adabiyotning ta’siri buyruq yoki quruq nasihat bilan emas, obraz, hissiyot va estetik kechinma orqali yuzaga keladi. Shu sababli Cho‘lponning tanqidiy tafakkurida ma’rifat tushunchasi ham kengayadi: ma’rifat faqat bilim berish emas, insonning his qilish, anglash va go‘zallikni farqlash qobiliyatini o‘stirishdir.

Cho‘lponning milliy ruh haqidagi qarashlari uning tanqidiy maqolalarida alohida ahamiyat kasb etadi. Adib milliy adabiyotning taraqqiyoti uchun ona tilining tabiiy imkoniyatlaridan foydalanish, xalq ruhiyatiga yaqin obrazlar yaratish va zamonning haqiqiy muammolarini badiiy idrok etishni zarur deb biladi. Bu qarash milliylikni tor mahalliychilik sifatida emas, o‘ziga xos estetik tajriba sifatida anglashga olib keladi. Milliy adabiyot boshqa adabiyotlar bilan muloqot qilishi mumkin, biroq bu muloqot taqlid emas, ijodiy o‘zlashtirish darajasida bo‘lishi kerak.

Cho‘lponning tarjimonlik faoliyati ham uning adabiy-tanqidiy qarashlari bilan uzviy bog‘liq. Jahon adabiyoti namunalari bilan tanishish unga badiiy tafakkurning turli shakllarini ko‘rish, milliy adabiyotning imkoniyatlarini kengroq baholash imkonini berdi. Tarjima uning uchun tayyor shaklni ko‘chirish emas, tilning badiiy quvvatini sinash va yangi ifoda vositalarini o‘zlashtirish maktabi bo‘ldi. Shu ma’noda Cho‘lpon tanqidchi sifatida milliy adabiyotning o‘zligini saqlagan holda jahon tajribasi bilan teng muloqotga kirishishini istaydi.

Adibning “Muhtaram yozg‘uvchilarimizg‘a” singari chiqishlarida ijodkor mas’uliyati masalasi yanada yaqqol ko‘rinadi. Cho‘lpon yozuvchidan zamon va xalq hayotiga befarq bo‘lmaslikni, tilga ehtiyotkor munosabatni, badiiy saviyani talab qiladi. U adabiy jarayonda miqdoriy ko‘payishning o‘zi yetarli emasligini anglaydi; haqiqiy taraqqiyot uchun badiiy mezon, did va o‘z-o‘ziga talabchanlik zarur. Bu nuqta bugungi adabiy muhit uchun ham dolzarb: matnlar sonining ortishi sifat mezonini avtomatik ravishda oshirmaydi.

Cho‘lpon tanqidining yana bir xususiyati — badiiy hodisaga tirik jarayon sifatida qarashidir. U adabiyotni muzlab qolgan qoidalar majmui deb bilmaydi. Yangi davr yangi mavzu, yangi qahramon, yangi ifoda usullarini talab qiladi. Shu sababli uning estetik tafakkurida yangilikka ehtiyoj kuchli. Biroq yangilik an’anani inkor etish emas; u milliy adabiy xotira bilan zamonaviy tajribaning ijodiy uchrashuvidan tug‘ilishi kerak. Bu tamoyil Cho‘lponning o‘z she’riyati va nasrida ham amalda ko‘rinadi.

Naim Karimov Cho‘lpon hayoti va ijodini o‘rganar ekan, uning shaxsiy taqdiri bilan ijodiy dunyoqarashi o‘rtasidagi aloqaga alohida e’tibor beradi. Cho‘lpon haqidagi

ma’rifiy-biografik tadqiqotlarda adibning millat, erkinlik va adabiyot haqidagi qarashlari tarixiy vaziyat fonida yoritiladi [2. 64]. Bu yondashuv Cho‘lpon tanqidini faqat alohida maqolalar yig‘indisi sifatida emas, balki ijodkorning umumiy estetik konsepsiyasining bir qismi sifatida ko‘rishga yordam beradi.

Cho‘lponning tanqidiy qarashlarida til masalasi ham markaziy o‘rin tutadi. Adabiy til xalqning jonli nutqidan oziqlanishi, ayni paytda badiiy ishlov orqali yuksalishi kerak. Tilga ortiqcha sun’iylik kiritish yoki uni xalqdan uzoqlashtirish adabiyotning ta’sir kuchini pasaytiradi. Cho‘lponning til haqidagi mulohazalari o‘zbek adabiy tilining shakllanish jarayoni bilan bog‘liq bo‘lib, yozuvchi uchun so‘z tanlash nafaqat texnik, balki estetik va ma’naviy mas’uliyat ekanini ko‘rsatadi.

Adibning teatr, tarjima va adabiy jarayonga doir maqolalari uning tanqidchi sifatidagi kuzatuvchanligini namoyon qiladi. U san’at hodisasini faqat “yaxshi” yoki “yomon” tarzida baholashdan ko‘ra, uning jamiyat va kitobxon ruhiyatidagi o‘rnini anglashga intiladi. Shu bois Cho‘lpon tanqidida baholash bilan talqin birlashadi. Munaqqid asarning ichki badiiy mexanizmini, tilini, ruhini va ijtimoiy rezonansini birgalikda ko‘rishga harakat qiladi.

Bugungi adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan Cho‘lponning tanqidiy merosi bir necha jihatdan qimmatli. Birinchidan, u milliy adabiyotning estetik mustaqilligi masalasini erta qo‘ydi. Ikkinchidan, adabiyotning ijtimoiy vazifasini badiiylikka qarshi qo‘ymadi. Uchinchidan, ijodkorning xalq va tarix oldidagi mas’uliyatini ta’kidladi. To‘rtinchidan, jahon adabiyoti bilan ijodiy muloqotni qo‘llab-quvvatladi. Ana shu jihatlar uning qarashlarini faqat tarixiy hujjat emas, zamonaviy nazariy muhokama uchun ham muhim manbaga aylantiradi.

Raqamli muhitda adabiy matn tez tarqaladigan, kitobxon diqqati esa qisqa shakllarga bo‘linadigan hozirgi sharoitda Cho‘lponning “adabiyotning vazifasi” haqidagi savoli yangicha jaranglaydi. Matnning ommabopligi bilan uning badiiy qiymati bir narsa emas. Cho‘lponcha mezon bilan qaralganda, adabiyot insonning ichki dunyosiga ta’sir etishi, uning estetik didini va fikriy mustaqilligini boyitishi kerak. Bu talab zamonaviy adabiy tanqid oldiga ham mas’uliyat qo‘yadi: tanqid reklama yoki taassurot bilan cheklanmasdan, badiiy mezonni shakllantirishi lozim.

Filologiya talabalari uchun Cho‘lpon tanqidiy maqolalarini o‘rganish matn tahlilining muhim maktabidir. “Adabiyot nadir?”ni o‘qishda maqolaning tarixiy sharoiti, muallifning yoshligi, jadidchilik g‘oyalari, ishlatilgan obrazli ifodalar va asosiy tezislar birgalikda ko‘rilsa, matnning mazmuni chuqurroq ochiladi. Shuningdek, Cho‘lponning fikrlarini bugungi adabiy jarayon bilan qiyoslash talabaning mustaqil ilmiy mulohaza yuritish ko‘nikmasini rivojlantiradi.

Xulosa qilib aytganda, Cho‘lponning adabiy-tanqidiy tafakkuri milliy ruh, estetik mezon va ijtimoiy mas’uliyatning uzviy birligiga asoslanadi. U adabiyotni millatning ma’naviy mavjudligi bilan bog‘lar ekan, badiiylikni qurbon qilmaydi; aksincha,

adabiyotning ta’sir kuchini aynan estetik mukammallikda ko‘radi. Cho‘lponning adabiyot, til, tarjima va ijodkor mas’uliyati haqidagi qarashlari o‘zbek tanqidchiligi tarixida yangi bosqichni boshlab berdi. Shu sababli uning merosi bugun ham adabiyotning mohiyati va vazifasi haqidagi ilmiy bahslar uchun sermahsul manba bo‘lib qolmoqda.

Cho‘lponning tanqidiy merosini o‘rganishda uning adabiy-estetik qarashlari bilan badiiy amaliyoti o‘rtasidagi aloqani ham hisobga olish zarur. Shoir sifatida u nazariy jihatdan talab qilgan milliy ruh, tabiiy til va ichki kechinma mezonlarini o‘z ijodida sinab ko‘rdi. Shu sababli uning tanqidiy maqolalari ijodiy laboratoriyaning nazariy qismi sifatida ham o‘qilishi mumkin. Tanqidchi Cho‘lpon bilan shoir Cho‘lpon bir-birini to‘ldiradi: biri adabiyot oldiga vazifa qo‘ysa, ikkinchisi shu vazifani badiiy shaklda amalga oshirishga urinadi.

Cho‘lpon merosidagi yana bir muhim masala kitobxonning estetik tarbiyasidir. Adabiyotning ta’siri faqat yozuvchining mahoratiga emas, uni qabul qiladigan o‘quvchining didiga ham bog‘liq. Tanqid esa yozuvchi va kitobxon o‘rtasida ilmiy-estetik vositachi bo‘lib xizmat qiladi. Cho‘lponning adabiy jarayonga doir fikrlarida sifatli asarni ajratish, so‘z san’atiga jiddiy munosabat va mutolaa madaniyatini rivojlantirish ehtiyoji seziladi. Bu tamoyil adabiyot ta’limida ham muhim bo‘lib, o‘quvchini tayyor bahoni qabul qilishdan ko‘ra, matn asosida mustaqil estetik hukm chiqarishga o‘rgatadi.

Shuningdek, Cho‘lponning adabiyotga munosabatida erkin ijod masalasi yashirin, ammo kuchli qatlam sifatida mavjud. Chin adabiyot insonning ichki haqiqatini ifodalashi uchun ijodkor ma’lum darajada fikriy va estetik erkinlikka ega bo‘lishi kerak. Qolip, sun’iy buyurtma va tashqi bosim badiiy haqiqatni zaiflashtiradi. Cho‘lponning keyingi ijodiy taqdiri bu masalaning naqadar murakkabligini ko‘rsatdi. Shu jihatdan uning tanqidiy merosi san’at va erkin fikr munosabatini o‘rganish uchun ham muhim nazariy asos beradi.

Cho‘lpon adabiy tanqidini bugungi o‘zbek filologiyasi doirasida qayta o‘qish uning qarashlarini zamonaviy terminlar bilan almashtirish degani emas. Aksincha, avvalo matnning tarixiy semantikasi, jadid davri lug‘ati va muallifning o‘z tushunchalar tizimini anglash lozim. Shundan keyingina uning fikrlarini estetik kommunikatsiya, milliy identiklik yoki kitobxon retsepsiyasi kabi zamonaviy nazariy kategoriyalar bilan qiyoslash mumkin. Bunday metod tarixiy matnni zamonaviylashtirib yubormasdan, uning bugungi ilmiy qiymatini ochishga yordam beradi.

**Foydalanilgan adabiyotlar:**

1. Mamadaliyeva Z.N. Cho‘lpon adabiy-tanqidiy qarashlari // Ustozlar uchun. – 2026. – 96-son, 3-to‘plam. – B. 411–417.

2. Karimov N. Cho‘lpon: ma’rifiy roman. – Toshkent: Sharq, 2003. – B. 64.

3. Cho‘lpon. Adabiyot nadir? Adabiy-tanqidiy maqolalar, Cho‘lpon haqida xotiralar. – Toshkent: Cho‘lpon, 1994.

4. Rahimova B.B. Cho‘lponning adabiy-tanqidiy qarashlari // Mehmet Akif Ersoy va Abdulhamid Sulaymon Cho‘lponga bag‘ishlangan simpozium materiallari. – B. 248.